

A VII. SZÁZADI GÖRÖG IRODALMI NYELV
THEOPHYLAKTOS SIMOKATTÉS TÖRTÉNETI MŰVÉNEK TÜKRÉBEN

I. Két bevezető megállapítással kell kezdenem mondanivalómat. Először: minden okunk megvan abból kiindulni, hogy a vatikáni kódex, amelyre C. de Boor P. Wirth által revideált szöveg megállapítása épül,¹ nagyjából és egészében hiven adja vissza Theophylaktos Simokattés történeti művének a fogalmazását. Csak elenyészően kisszámú esetben merülhet fel olyan kérdés,² mint például az, hogy vajon nem a szöveg másoló(k) kezén változott-e a klasszikus attikai *ἀνατέθεικεν* perfectum a koiné korának kezdetén³ feltűnő *ἀνατέθεικεν*⁴ formára a kézirati hagyományban.

Másodsor: Theophylaktos Simokattés ott, ahol forrását ismerjük, elég szorosan követi ugyan az előtte fekvő szöveget, de éppen stiláris szempontból nézve sohasem szolgálja másol: saját izlése szerint átfogalmaz⁵ még akkor is nem egyszer, amidőn pedig szó szerinti (*ἐπι λέξεως*) idézést ígér.⁶ Így abból kell kiindulnunk, hogy a saját nyelvhasználatával teljességgel összeegyeztethetetlen fogalmazás nemigen tételezhető fel művében. Egy-egy általa használt forráshely grammatikája nem

* A XVIII. Nemzetközi „Eirene” Kongresszuson (Budapest 1988 augusztus 30.) francia nyelven elhangzott előadás kibővített szövege.

¹ TH. OLAJOS: Quelques remarques sur la tradition manuscrite de Théophylacte Simocatta. *Revue d'Histoire des Textes* 8 (1979) 261—266.

² Theophylacti Simocatae Historiae. Edidit C. DE BOOR. Editionem correctiorem curavit ... P. WIRTH. *Stutgardiae* 1972, 415—416; itt néhány participium hibás egyeztetésénél ingadozik a kiadó anakolutia vagy téves másolás feltételezése között. Ugyanígy vélekedik néhány „hapax legomenon” esetében (p. 374: *διαχειρέω*; 376: *δυσσανάντης*; 380: *ἐκτεμενίζω*; 406: *μελαινοφόρος*).

³ Th(eophylactus) S(imocatta), *Hist(oriae)* III 17, 10.

⁴ ED. SCHWYZER: *Griechische Grammatik* I. München 1939, 127, 175: „jung-attisch”; H. W. SMYTH: *Greek Grammar*. Revised by G. M. MESSING. Cambridge (Harvard University Press) 1956, 210.

⁵ Ez legjobban ott figyelhető meg, ahol Theophylaktos (III 9,1—12,9) Ióánnész Epiphaneusz történeti művének fennmaradt első fejezeteiből merít (*Historici Graeci Minores*. Edidit L. DINDORFIUS. I. Lipsiae 1870, 371—382). Lásd TH. OLAJOS: *Les sources de Théophylacte Simocatta historien*. Leiden 1988, 29—32 („Les remaniements stylistiques effectués par Théophylacte”).

⁶ Simokattés (VII 17,3—45) például a Nilus áradásának különböző magyarázatait sorakoztatja fel. Forrása Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica* I 37,3—41,10. A bizánci szerző szó szerinti idézést jelez, valóságban azonban rövidit s főleg stilárisan is módosít forrása szövegén. A VI.—VIII. könyvekben a pompázatos theophylaktosi fogalmazás nem érvényesül a maga teljességében (TH. OLAJOS: *Quelques remarques sur le style de Théophylacte Simocatta*. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/3 [1982] 157—158), de mint a fenti példa is mutatja, egészen érintetlenül itt sem hagyja forrásai szövegészeti történetirőnk.

jelentkezik idegen testként beékelődve a theophylaktosi nyelvhasználatú kontextusban.

2. Jakob Eibel, a történetírónk nyelvezetéről írott legalaposabb munka szerzője a következő megállapítást tette: „In Formenlehre und Syntax weicht Theophylaktos vielfach vom attischen Idiom ab.”⁷ Nos, ennek a megállapításnak az alakta nra vonatkozó része félrevezető. Általában ugyanis, a dualis⁸ használatát kivéve, nem találunk Simokattés történeti művében olyan ortográfiát, deklinált névszót, illetve konjugált igealakot, amely az attikai próza nyelvhasználatától alapvető eltérést mutatna.⁹ A kivételek elenyésző száma és főleg természete csak a szabályt erősíti (a τέθηκα ~ τέθεικα perfectum-képzés példájára feljebb már utaltam).

Theophylaktos előszeretettel sző homérosi idézeteket és reminiszccenciákat történeti művébe stílári díszítő elemként. Az ilyen szövegrészekben természetesen az attikaitól különböző homérosi ragozás érvényesül a megfelelő szavaknál. A γόνο „térd” jelentésű főnév genitivusa például az attikai γόνατος helyett az Iliasból (XI 547) kölcsönzött epikus γουνός (VII 4,5).

A klasszikus attikai prózában a nem görög (például perzsa, szkita, karthagói) földrajzi, nép- és személynevek elsősorú többsége ragozható alakban otthonos. A Septuaginta és az Újszövetség héber, illetve arám tulajdonneveinek többsége viszont ragozhatatlan, indeclinabile. S a keresztény szentírás nyelvhasználatát természetesen hatással volt a keletrómai birodalom államvallásának szellemében nevelkedett szerzőkre. Theophylaktos történeti művében nemcsak a ritkán előforduló bibliai nevek,¹⁰ hanem más idegen tulajdonnevek is viszonylag jelentős számban ragozhatatlanként szerepelnek. Így például orientális helységnevek hosszú sora -ön végződésű semlegesnemű indeclinabile alakjában jelentkezik: Anathōn, Aphumōn, Arzanōn, Giligerdōn, Matzarōn, Monokartōn, Rhēsonchosrōn, Sisarbanōn, Solachōn, Singarōn, stb.¹¹ Nem ritka a ragozhatatlan formájú népelnevezés sem, kü-

⁷ J. EIBEL: Der Sprachgebrauch des Historikers Theophylaktos Simokattes. I. Teil: Programm des k. Gymnasiums Schweinfurt für das Schuljahr 1897/98. Schweinfurt 1898. 3.

⁸ Lásd pl. Th. S. Hist. V 6,4: δυοῖν ποταμοῖν (dualis!); VII 8,13: δυοὶ δὲ μεγίστοις (pluralis !); VII 12,6 et 14,4: ἀπὸ σημείων δύο (indeclinabile!); vagy II 7,6—7: ἀνδρες αὐτοματιζουσα, δύο ἀδελφοὶ ... ἀμφω δὲ ἦσθην ἡγεμόνε τῆς Ἀρζανηνῆς.

⁹ Theophylaktos (*Quaestiones physicae, prooemium* p. 7,11 ed. L. MASSA POSITANO. Napoli 1965) arra utal, hogy iskolatársaival „attikai dalt” (ᾠδὴν Ἀττικὴν) tanul szerezni. Ezzel jelképesen bizonyára a klasszikus attikai nyelvezet elsajátításának követelményét emeli ki. Nem véletlenül használja következetesen az olyan attikai alakokat, mint γλώττα, θάλαττα, κρείττων. — A klasszikus attikai próza szabályait részletesen és világosan fogalmazza meg SMYTH és MESSING görög nyelvtana (vö. feljebb a 4. jegyzetet), felhasználva és tovább fejlesztve az alábbi mű anyagát: R. KÖHNER — FR. BLASS — B. GERTH: Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. I 1., 2., II 1., 2. Hannover 1890. 1892. 1898. 1904. Éppen ezért az alábbiakban elsősorban SMYTH—MESSING szabályaival fogom beszélni Simokattés nyelvhasználatának gyakorlatát. Különbösen a bizánci iskolai retorika, amelynek egyik legkiemelkedőbb képviselője éppen történetírónk volt, teljesen az atticizmus irányzatát követte; lásd pl. H. HUNGER: Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I. München 1978. 67: „Unter Vernachlässigung, ja Verachtung der lebendigen Sprachentwicklung hielten die Attizisten an der Sprache der alten attischen Klassiker verbissen fest. ... Noch in der späten Palaiologenzeit galt es als höchstes Lob einer literarischen Arbeit, wenn ihr Stil als attisch bezeichnet wurde.” Vö. egyebek mellett G. A. KENNEDY: Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times. London 1980, 169.

¹⁰ Lásd pl. Th. S. Hist. IV 16,20: τὴν Ναζαρέτ; IV 16,18: τῷ νοτῷ Ἰσραήλ, etc.

¹¹ Lásd az „Index nominum et rerum”-ot C. DE BOOR — P. WIRTH Theophylaktos-kiadásában.

lönösen a steppei tájak és a Duna-vidék lakóiról szóló fejezetekben (például Ogör, Ouar, Zabender, Tarniach, etc.¹²). Ami a személyneveket illeti, közülük is nem kevés ragozhatatlan (például Apsich, Kurs, Tamchosrö, Golinduch, Annibal, stb.¹³); de van olyan is, például a híres perzsa trónbitorlóé, Bahrám Čöbíné, amelynek használatánál Theophylaktos érdekes módon ingadozik: hol az indeclinabile Baram (~ Varam)¹⁴ formát alkalmazza, hol az első deklinációs himnemü Baramēs¹⁵ alakot. Ugyanígy jár el Simokattés a kerszténység szent városának megnevezésekor: hol az indeclinabile Hierusalēm,¹⁶ hol a Hierosolyma¹⁷ alakban említi. Földrajzi elnevezésnél mellesleg arra is van példa, hogy két különböző ragozott alakváltozat fordul elő Simokattésnél; így egy Duna menti erőd neve hol az egyes számú Asē mon,¹⁸ hol a többes számú Asēma formában szerepel.¹⁹

3. Mindent egybevetve, ami az alaktant illeti, nem több a szabályt erősítő elenyésző kivételnél, ha Theophylaktos nyelvhasználata az attikai prózában sohasem vagy ritkán előforduló jelenségeket mutat fel. Az egyszerű mondatok mondatna esetében azonban némileg más a helyzet. Igaz, szerzőnk kitűnő retorikai képzésben részesült,²⁰ amely alapos nyelvtan-oktatásra épült. Eme nyelvtan-tanítás egyik főcélja a soloecismusok, azaz a mondatnani hibák elkerülése lehetett.²¹ Ám a régi grammatikusok és bizánci utódaik sokkal kevésbé dolgozták ki a klasszikus próza mondatnani szabályait mint az alaktanét.²² Talán ezért is található Simokattésnél néhány olyan pont, ahol a legalaposabb elméleti oktatás sem ellensúlyozhatta maradéktalanul azt a körülményt, hogy a korabeli ténylegesen beszélt nyelv immár messze-messze eltávolodott nemcsak Xenophón, Platon és Démosthénés attikai prózájától, hanem az ebből kifejlődött koiné nyelvállapotától is.

Az egyik idetartozó jelenség, hogy a klasszikus attikai próza rendkívülien gazdag igeidő-rendszerének organikus funkciója elhalványodik, vagy éppen teljesen elvész Theophylaktosnál. Az igealakok teljes kicédulázásával még nem készültem ugyan el, de azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy a perfectum coniunctivusa és optativusa²³ egyszer sem fordul elő a több mint háromszáz nyomtatott

¹² Th. S. Hist. VII 7,3: τοὺς Ὀγῶρ; VII 8,16—17: οἱ Ταρνιάχ... τῶν Οὐάρ... τοὺς Ζαβενδέρ...

¹³ Th. S. Hist. I 9,10; 14,3—5; III 12,9; V 12,1.

¹⁴ Th. S. Hist. III 18,6, etc.

¹⁵ Th. S. Hist. IV 2,1 et 5; V 8,7, etc.

¹⁶ Th. S. Hist. IV 16,17.

¹⁷ Th. S. Hist. V 7,7; 12,12.

¹⁸ Th. S. Hist. VII 3,1.

¹⁹ Th. S. Hist. VIII 6,7.

²⁰ Stílusának híres patetizmusa világosan tanúskodik erről, és egyik műve, a *Questiones physicae* nem más mint rétoriskolai gyakorlat. Vö. H. USENER: Der heilige Tychon. Leipzig—Berlin 1907, 76: „Sein Dialog über physikalischen Probleme ist... eine Schularbeit. Er hat ihn als Jüngling vor einer Zuhörerschaft, unter welcher seine Lehrer und Mitschüler sich befanden... vorgetragen.“ Lásd még TH. OLAJOS: Quelques remarques sur le style... (vö. 6. jegyz.) p. 157, 162—163: „... éloquence trop pompeuse...“.

²¹ H. HUNGER: Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner II. München 1978, 12: „So heisst es... in den Prolegomena des Georgios Choïroboskos zu den Kanones des Theodosios... man müsse... Syntax und Stilistik studieren, um nicht... solözistisch zu schreiben.“

²² K. KRUMBACHER: Geschichte der byzantinischen Literatur. München 1897, 580: „... in Byzanz... stiefmütterlicher wurde die eigentliche Syntax behandelt.“ Lásd még H. HUNGER: i.m. II. 14—17.

²³ Mint pl. a λελύκω, λελύκοιμι (λελυκοίμην) alakok.

oldalnyi történeti munkában. Persze ezek az igei alakok a klasszikus attikai prózában is szórványosan jelentkeztek.²⁴ Így hiányuk az „Oikumeniké historia” szövegében nem sokat mond. Annál jellemzőbb viszont, hogy a klasszikus attikáiban (s jórészt még a koinéban is) alapvetően megkülönböztetett jelentésármialatú tempusok Simokattésnél teljesen analóg funkcióban sorakoznak egymás mellett. S ez nem kivételesen, hanem, túlzás nélkül mondhatjuk, tömegesen fordul elő.²⁵ A historikus számára mintha pontosan azonos jelentésű múltat fejezne ki a praeteritum imperfectum, az aoristos indicativi, a praesens perfectum, a praeteritum perfectum s a praesens historicum. Mint jellegzetes példát említhetem erre a VI. könyv egy helyét (VI 9,14), ahol Simokattés a bizánciaknak a szlávok felett aratott győzelmét és a közvetlenül ezután történt eseményeket írja le. A győztesek az elbizakodottságig felbátorodva dőzsölésre adták magukat (πρός τρυφήν κατεκλίνοντο), lerészegedtek (τῆ μέθῃ συρράπτονται), és elhanyagolták az őrködést (τῆς διαφρουράς κατημέλησαν). E három egyidejű, egymással szorosan kapcsolódó cselekvés közül az elsőt praeteritum imperfectummal, a másodikat praesens historicummal, a harmadikat aoristossal fejezi ki Theophylaktos. Vagy a bizánci sereg perzsákon nyert fényes győzelméről szólva Simokattés a következőket írja: „... (a rómaiak) a perzsa tábornok is prédául ejtették, benne zsákmányukká tették a nagykirály sátrait és dicsőségesen hatalmukba kerítették a teljes felszerelést” (III 14,10). Az egyidejű cselekvéseket kifejező igék: ληϊζονται ... προενομεύσαντο... λαφυραγωγούονται, tehát az első praesens historicum, a második aoristos és a harmadik ismét praesens historicum. Avagy egy kicsit lejjebb (III 15,1): „A római sereg tetézte a perzsák bajait: Perzsia (Babylónia) belsejébe hatolt, ami útjába került, azt dúlta, kifosztotta, a pusztulás martalékává vált minden, amivel találkozott.” (τὸ Ῥωμαίων ταῖς Περσικαῖς συνεπιθήτο συμφοραῖς καὶ πρὸς τὰ ἐνδόμυχα τῆς Βαβυλωνίας ἐχώρησεν, κεραιίζεται τε καὶ περιτέμνεται πάντα τὰ ἐν ποσίν, καὶ τὰ ἐντυγχάνοντα τῆς διαφρουράς ἐγένετο παρανάλωμα. Ebben a mondatban az egyidejű cselekvéseket praeteritum imperfectum (συνεπιθήτο), aoristos (ἐχώρησεν), praesens historicum (κεραιίζεται ... περιτέμνεται) és végül ismét praeteritum imperfectum (ἐγένετο) igealakokkal fejezi ki a historikus. És folytathatnám a példák hosszú sorának idézését.²⁶

A másik olyan nyelvi jellegzetessége Theophylaktos történeti művének, amely a klasszikus attikai próza szintaxisától való eltávolodást félreismerhetetlenül mutatja az egyszerű mondatokban, a praepositioik használatának néhány vonása.²⁷ Például a ὡς adverbium accusativusszal álló praepositioiként a klasszikus görög prózában csak abban az esetben fordul elő, ha a névszó, amelyet bevezet, személyt jelöl. (A hellenisztikus kort megelőző időkből származó szövegekben az ettől eltérő szer-

²⁴ SMYTH—MESSING: i.m. 198—199.

²⁵ Vö. A. WERNER (Die Syntax des einfachen Satzes bei Genesios. Byzantinische Zeitschrift 31 [1931] 304) megállapításait „die in der byzantinischen Schriftsprache herrschende Verwirrung der Tempora” kapcsán.

²⁶ Th. S. Hist. I 4.4; 4.6; 5.3; 6.6; II 10.8; 16.3—4; III 15.15; 18.12; VI 10.2; VII 1.3; 1.8; 3.1; VIII 5.5, etc.

²⁷ J. EIBEL tanulmányában (Der Sprachgebrauch des Historikers Theophylaktos Simokattes. I.; vö. a 7. jegyz.) történetírónk nyelvezetét kutatva éppen a praepositio-használatot vizsgálta meg minuciózusan.

kesztés esetében megalapozott szövegromlást feltételeznünk.²⁸) Élesen eltér ettől a gyakorlattól történetírónk, akinél egész sor alkalommal nem személyt jelentő névszó tárgyesetével alkot hová kérdésre felelő határozót a *ὥς*, mint például *ὥς τὸν χάρακα* (II 6,4; III 1, 4; V 9, 12), *ὥς τὰ οἴχοι* (II 11,14), *ὥς τὸ τέμενος* (V 14,12), *ὥς τὸ Μονοκάρτον* (III 1,5).²⁹ Az *ἀπὸ* praepositio számjelzős hosszímérték genitívusával csak a klasszikus attikai nyelv korának a lezáródása után kezdett távolság jelölésére szolgálni. Nos, Theophylaktosnál sokszor találkozunk ezzel a poszt-klasszikus nyelvi jelenséggel; például *λόγος δὲ καὶ ἐτέραν τὸν Ἀλέξανδρον δειμασθαι πόλιν ἀπὸ σημείων ὀλίγων* (VII 9,8), *κατενεπίμπρα νέων, ὥς ἀπὸ σημείων δυοκαίδεκα ὄντα τῆς πόλεως* (I 14,7).³⁰

4. Theophylaktos az egyszerű és a mellérendelt mondatok szintaxisán, illetve parataxisán kívül az alárendelt mondatok szerkesztésénél is legtöbbször tiszteletben tartja az attikai próza évezredes gyakorlata által szentesített szabályokat. Ennek oka elsősorban minden bizonnyal a klasszikus szerzők kiterjedt és rendszeres olvasásából fakadó beidegzettség,³¹ hiszen az elméleti nyelvtanokban éppen az összetett mondatok szabályszerűségeit dolgozták ki a legkevésbé a hellenisztikus kori és a bizánci grammatikusok.³²

Ám bármilyen széleskörű is Simokattés olvasottsága, ezen a téren is tetten érhető nála annak a ténynek a hatása, hogy a tudós klasszicizálás maradéktalanul nem sikerülhet, ha az élőbeszéd adta nyelvérték támogatása hiányzik. Csattanós példa erre a történeti mű VI. könyvében a 6. fejezet egy passzusa. Ebben az avar kagán követe az érvényes béke megsértésével vádolja az Al-Dunánál fegyveresen megjelenő bizánci haderő vezérét, Priskost. A Theophylaktostól a barbár diplomata szájába adott szónoklat szerint a nomádok soha nem ismerték volna meg a szerződészegést, ha a rómaiak nem váltak volna a hazugságban, csalásban tanító-mestereikké: *τὸ παρασπονδεῖν οὐκ ἐγνώκαμεν, εἰ μὴ διδασκάλους ὑμᾶς τοῦ ψεύδους εὐρήκαμεν* (VI 6,9). A feltételes mondat minden kétséget kizáróan a *casus irrealis* kategóriájába tartozik. Ilyenként értelmezi egybehangzóan az orosz, a német és az angol fordító.³³ S az effajta mondatkonstrukciókban az attikai próza kizárólag (!) a praeteritum imperfectum, az aoristos indicativi, a praeteritum perfectum, ill. az optativus alakokat használja.³⁴ Theophylaktos praesens

²⁸ ED. SCHWYZER: Griechische Grammatik. II. Band. Syntax und syntaktische Stilistik vervollständigt und herausgegeben von A. DEBRUNNER. München 1950, 533—534. H. G. LIDDELL and R. SCOTT: A Greek-English Lexicon. A New Edition by H. S. JONES — R. MCKENZIE. Oxford 1940 (Repr. 1961), 2039.

²⁹ Lásd J. EIBEL: i.m. 37—38.

³⁰ SCHWYZER — DEBRUNNER: i.m. 445—446; EIBEL: i.m. 9. Lásd még Th. S. Hist. II 15,3; III 1,6; VI 3,4; VII 1,4; 3,10; 12,6; 14,4—5; VIII 4,4; 6,4; 9,9; 10,1.

³¹ H. HUNGER: i.m. I. 67: „Im Rahmen literarästhetischer Studien bildete man eine Theorie des Mimesis (imitatio) der klassischen Autoren aus ... Die Lehre von der Mimesis machte die eifrigste Lektüre antiker Autoren ... zur Pflicht.“

³² Lásd feljebb a 22. jegyzetet.

³³ Feofilakt Simokatta: Istorija. Pervod S. P. KONDRAT'eva. Moskva 1957, 144; Theophylaktos Simokates Geschichte. Übersetzt und erläutert von P. SCHREINER. Stuttgart 1985, 169; MICHAEL and MARY WHITBY: The History of Theophylact Simocatta. An English Translation with Introduction and Notes. Oxford 1986, 168. Lásd még J. PONTANUS latin fordítását I. BEKKER kiadásában: Theophylacti Simocattae Historiarum libri. Bonnae 1834, 252.

³⁴ SMYTH—MESSING: i.m. 520—522; SCHWYZER—DEBRUNNER: i.m. 686.

parfectuma (εὐρήκαμεν) ebben az összefüggésben a klasszikus mondattan szempontjából nyilvánvaló soloecismus.

5. A fentebbiekben arra mutattunk rá, hogy történetírónk az attikai próza egyszerű és összetett mondatfűzésének bizonyos nyelvtani szabályait nyilvánvalóan megsérti, mert az iskolában tanult és az olvasmányélményből fakadó klasszicizálás maradéktalanul nem ellensúlyozhatja az élőbeszéd adta nyelvérzék és gyakorlat hiányát. Az alábbiakban olyan esetekről szólunk, amelyekben a klasszikus nyelvhasználat is ismer kivételt az általános szabály alól, ám Theophylaktos egyrészt a szoros kivételként megengedett szerkesztést túl gyakran alkalmazza, másrészt esetleg éppen ott mégsem él vele, ahol ezt a szövegösszefüggés indokoltta tenné, és a klasszikus attikai próza nyelvhasználata is megengedné.

Első például szolgáljon az a szabály, amely szerint, ha az alany semlegesnemű névszó pluralisa, akkor az igei állítmány egyes számban áll.³⁵ Hogy e szabály megtartásában indokolatlan ingadozást mutat Theophylaktos, ezt egyazon szóhoz, a στρατόπεδα alanyhoz hol egyes számban, hol többes számban csatlakozó állítmány használata tanúsítja: εἰς ἔννοιαν τῆς Κομεντίου ἀνοίας τὰ στρατόπεδα γίνεται, καὶ τὸν στρατηγὸν κατανενοηκότα τὰς φροντίδας πρὸς φυγὴν μετατιθέντα τὸν γείτονα διεπεραιώσαντο ποταμόν, καὶ ἀποδιδράσκουσι (VII 14,6); τετάρτη δὲ ἡμέρᾳ ἐκκλησιάζονται τὰ στρατόπεδα (VIII 2,1). Sz ez nem elszigetelt jelenség; ugyanezt a következtelen egyeztetést látjuk Simokattésnél a πλήθης szóhoz tartozó állítmányok esetében is: εἰ σῆρρει τὰ πλήθη τῆ βασιλίδι αὐλῆ (I 2,4); ἀθρόα γὰρ ἐπιφοιτῆσει λοιμοῦ τὰ τῶν βαρβάρων περιπίπτουσι πλήθη (VII 15,2); ἀποστατοῦσι τῶν Ἀβάρων πλήθη τινὰ αὐτομολεῖν τε τῷ αὐτοκράτορι κατηπίγοντο (VIII 6,1). És a példák hosszú sorát idézhetjük, amelyek mutatják, milyen gyakran és minden látható ok nélkül tér el történetírónk a klasszikus attikai próza egyik alapvető egyeztetési szabályától.³⁶ Néhány kiragadott példaként álljon itt: V 16,5 ἐπεγένοντο... φουσήματα; VI 11,1 τίχτονται... τέρατα; IV 16, 23 τὰ πεδία χαιρέτωσαν; VII 16,9 κατέδυσαν τὰ δρώμενα. Jellemző tehát, hogy történetírónk egyfelől sokszor tér el nyomós indok nélkül az attikai próza egyeztetési alapszabályától, másfelől éppen akkor nem él a kivételes szerkesztés lehetőségével, amikor a kontextus ezt félreérthetetlenül alátámasztaná. Az attikai prózában akkor állhat kivételesen többes számú ige semlegesnemű alany pluralisa mellett, ha a szövegben hangsúly esik arra, hogy az alany számszerűen több részt vagy személyt foglal magába.³⁷ Nos, Theophylaktos az I. könyv 9. fejezetében éppen azt fejtegeti nyomatékosan, hogy Ióánnēs Mystakón bizánci vezér nem egyetlen phalanxban, hanem három részre osztva vetette be seregét a perzsa had ellen. Ám a több rész hangsúlyozott volta ellenére egyes számú igei állítmányt használ: τὰ τριττὰ διεκεκόσμητο στίφη (I 9,7).

³⁵ SMYTH—MESSING: i.m. 264; SCHWYZER—DEBRUNNER: i.m. 607—608.

³⁶ Szerzőnk nyelvhasználatában mintegy ötven százalékos az eltérés a szóban forgó alapszabálytól.

³⁷ SMYTH—MESSING: i.m. 263: „A plural verb may be used when stress is laid on the fact that the neuter plural subject is composed of persons or of several parts.” Vö. SCHWYZER—DEBRUNNER: i.m. 607.

Szerzőnk nem zárkózik el az εἰς praepositio 'hol' kérdésre felelő helyhatározói használatától, holott ez a klasszikus irodalmi nyelvtől elkülönülő néprnyelvi fejlődésnek egyik legjellegzetesebb jelensége. Például: I 11, 6 ἐς Βυζάντιον διατρίβειν; II 8,8 χάσμα τι μέγα ἐς μέσον ὑπῆν; VI 11,1 εἰς τὰ πρὸ τοῦ ἄστεος τίκονται παράδοξα τέρατα; VIII 2,5 εἰς τὸ Βιμνάκιον τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο.³⁸ Érdekes kiegészítője ennek, hogy Theophylaktosnál az ἐν praepositio viszonylag gyakran és sokoldalúan szerepel 'hová' kérdésre felelő helyhatározóként, jöllehet az attikai prózában az ilyen használat igen szűkkörű és ritka. Néhány jellegzetes példa: VIII 3,15 ὁ δὲ στρατηγὸς ἐν τῇ πόλει τοὺς λαφυραγωγῆντας βαρβάρους ἐξέπεμπεν; III 15,10 ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς Ἀρμενίας ἐξέπεμπεν.³⁹

6. Az alaktan és a mondatban szabályainál elvben a klasszikus attikai próza feltétlen követését tűzhetné célul maga elé Theophylaktos Simokattés. Az irodalmi nyelvnek a beszélt nyelvtől való elszakadása⁴⁰ nyomán ez a követelmény nem volt eleve megvalósíthatatlan. Ám a szókincsét illetően eleve lehetetlen lett volna az atticizmus maradéktalan érvényesítése keresztény szerzőnél és Maurikios császár korának történetírójánál. Hiszen a Septuaginta és az Újszövetség a koiné görög szókincsét használta a keresztény terminológia megteremtéséhez, és a VI. század utolsó évtizedeinek bizánci állama a római császárkör késői szakaszának polgári és katonai szervezetét s e szervezetek terminológiáját vette át.

A vulgárlatin eredetű τόρνα vezényszó (II 15,9)⁴¹ s a τοῦλδον (< tultum < tollo, „málha”; II 4,1), ἐξκουβίτωρ (< excubitor; III 11,4; VII 15,7), τοῦ πραισέντου... ἔνοπλος... τιμῆ (< magisterium militum praesentale; I 7,4), κατάλογος... τῶν Κουαρτοπαρθῶν (< legio quarta Parthica; II 6,9), κόμης (< comes; III 11,4) katonai szakkifejezések mutatják szerzőnkél a szókészlet tipikusan posztklasszikus elemeit a hadügyi terminológiában.⁴² A polgári adminisztráció terminus technicusai közül pedig kiragadott példaként idézhetjük a következőket: ἀσκηρῆτις (< a secretis; VIII 10,2), Αὐγουστάλιος (< Augustalis; VIII 13,11), ἑπαρχὸς πραιτωρίων (< praefectus praetorio; VIII 9,6), κουροπαλάτης (< cura palatii; III 18,12), κραιίστωρ (< quaestor; I 1,3), πραιτώρ (< praetor; I 4,6; VI 10,6 et 14), ῥῆξ (< rex; VI 9,1 et 10,13), σιλεντιάριος (< silentiarius; VIII 9, 14). S az itt idézettek csak a legkiáltóbb esetei annak, hogy a keletrómai császárság 600 körüli történetéről kizárólag az ezer évvel korábbi klasszikus attikai próza szókincsével szólani lehetetlen lett volna.⁴³

³⁸ Lásd még Th. S. Hist. III 1,3; IV 3,16; 9,2; 13,2; V 6,9; 8,10; VIII 4,10; 9,6. Vö. J. EIBEL: i.m. 16.

³⁹ Lásd még I 3,6; 10,5; 10,8; 11,12; II 4,11; 8,4; 16,8; III 3,2; 6,17; 18,1; 18,9; IV 8,3; 10,1; V 1,10; 6,9; 7,10; 13,6; 14,10; VI 1,6; 10,16; VII 2,9; 5,4; VIII 3,2; 6,3; 6,7; 10,1; 10,2; cf. III 8,5; VIII 9,11. Lásd még J. EIBEL: i.m. 13.

⁴⁰ S. IMPELLIZZERI: La letteratura bizantina. Da Costantino a Fozio. Firenze 1975. 19—20: „Si stabiliva una norma che codificava e imbalsamava una lingua già morta ... La reazione atticistica, creando una profonda scissura fra la lingua letteraria e la lingua dell'uso ... rimase statica fino alla fine dell'età bizantina.” Vö. H. HUNGER: i.m. I. 67.

⁴¹ Lásd H. MIHAESCU: Torna, torna fratre. Byzantina 8 (1976) 20—35.

⁴² Vö. H. MIHAESCU, in: Revue des Etudes Sud-Est Européennes 6 (1968) 481—498; 7 (1969) 155—166; 267—280; 16 (1978) 195—215; 17 (1979) 39—60.

⁴³ Nem véletlen, hogy az atticista lexikonok címszavai rendszeren egyéb nyelvi anyaggal keverednek a bizánci lexikonokban; vö. egyebek mellett H. ERBSE: Untersuchungen zu den atticistischen Lexika, Berlin 1950; lásd még H. HUNGER: i.m. II. 33—50.

Az isten emberi testbe öltözésének keresztény tanából ered, s így a pogány antikvitásban ismeretlen melléknév a θεανδροτικός, amelyet historikusunk gyakran használ.⁴⁶ Csak a római császárkorban bukkan fel, és a keresztény íróknál lesz gyakrabban használt kifejezés a θεόροπος melléknév, amelyet Theophylaktos is alkalmaz a szent Glykéria-ereklyéből fakadó jó illatú folyadék jelzőjeként (I 11,7). A keresztény könyörgés istentiszteleti aktusát jelenti a pogány irodalomban ismeretlen λιτάνευμα főnév Theophylaktosnál (VIII 4,13; 5,1).⁴⁷ A θεοτόκος Szűz Mária jelölésére képzett szó; ilyenként szerepel Theophylaktos szókincsében is (VIII 5,2). Az επισκοπέω igével a keresztény püspök tisztségének az ellátását jelöli Simokattés (I 11,6). A bizánci állam és társadalom életében a kereszténység szerepe annyira mindent átható volt, hogy egy profán történeti mű sem kerülhette ki vallási vonatkozású tények közlését. S ennek kapcsán akarva-akaratlan a klasszikus attikai nyelvtől idegen keresztény szókincsből is merítenie kellett egy olyan historikusnak, mint Theophylaktos.⁴⁸

Az atticizmustól való eltérést Theophylaktos szókincsében jól mutatják azok a „hapax legomenon”-ok, amelyeket C. be Boor szövegkiadásának névmutatoja csillaggal jelöl.⁴⁹ Ezek elsöprö többsége úgy jött létre, hogy történetírónk a klasszikus görög prózában is fellelhető igéhez, illetve igetöböl képzett névszóhoz korábban nem használt igekötőket csatolt. Például: αναγυμνώω, ανακολπόω, αντιδιώκω, απευδοκιμέω, αποχειροτόνητος, διακένωμα, διαναγόρευσις, διαπερατώω, διασβέννυμι, διαφυλακή, εγκάλυμμα, εγκαρτέρησις, εκμαλακίζω, επίκομψος, καταδηλώω, προμεταλαμβάνω, υπεισβαίνω. Elöfordul, hogy Theophylaktosnál -ζω végü alakban fordul elő a korábbi görögben más formában ismert ige;⁵⁰ ilyen például az άπαιωρίζω (~ άπαιωρέω), διαπορθμίζω (~ διαπορθμεύω). Néhány további, az antik görögöböl hiányzó szó is akad Simokattésnél, így például az άξιοσηγητικός, βουνιον, δόνησις,⁵¹ δύσχωρος, υπερώρεια.

7. A bizánci profán irodalom legterjedelmesebb fejezetét a történetírás teszi ki, s ebben a meghatározó jelentőségü prózai műfajban különleges helyet foglal el Theophylaktos Simokattés. Ö maga még közvetlenül kapcsolódik a történeti monográfia íróinak hosszú sorához, akik Thukydides (vagy éppen Hérodotos) óta adták egymásnak a stafétabotot. Az utána következő másfél-két évszázadból, az arab hódítás és a képrombolás korából viszont kortörténeti monográfia nem maradt ránk, s egyéb történeti mű is csak az idöszak végéről. Így a fent elmondottak a

⁴⁶ Th. S. Hist. I 10,3; II 3,4; III 1,11; IV 16,28; V 16,8.

⁴⁷ A -μα képzös szóalkotás nem ritka a bizánci nyelvben: lásd például S. LINNER: Sprachliches und Stilistisches zu Genesios. Eranos. Acta Philologica Suecana 44 (1946) 195.

⁴⁸ Theophylaktos keresztény elkötelezettségéről vall a predestinációról szóló műve: Theophylactos Simocates, On Predestined Terms of Life ... by CH. GARTON and L. G. WESTERINK. Buffalo (New York) 1978. Vö. H. HUNGER: i.m. 319. A hagiográfia már Theophylaktos elődjének, Menandros Protéktórnak a történeti művében is megjelent; lásd: *Excerpta de sententiis (Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta IV)* edidit U. PH. BOISSEVAIN. Berolini 1906, 22,3—20 (Men. Prot. frg. 35^a).

⁴⁹ Lásd C. DE BOOR—P WIRTH szövegkiadását (vö. feljebb 2. jegyz.) p. 352—437.

⁵⁰ Vö. S. LINNER: i.m. 196.

⁵¹ Ami a -σις szuffixumot illeti a bizánci görögben, lásd S. LINNER: i.m. 195.

profán bizánci próza antikvitásban még szervesen gyökereződő korszakának utolsó pillanatáról, egy döntő irodalomtörténeti fordulópont nyelvéllapotáról adnak láttelelet.⁵⁰

THÉRÈSE OLAJOS

**LA LANGUE LITTÉRAIRE GRECQUE DU VIIe SIÈCLE
D'APRÈS L'EXAMEN DE L'OEUVRE HISTORIQUE DE THÉOPHYLACTE SIMOCATTA**

L'iconoclasme provoquant presque deux cents ans de silence et la conquête arabe aux dépens de l'Empire d'Orient marquent une profonde coupure dans l'histoire de la littérature byzantine. L'Histoire Universelle de Théophylacte Simocatta, continuateur de Procope, d'Agathias et de Ménandre le Protecteur, est la dernière oeuvre importante, conservée jusqu'à nos jours, de la prose profane d'avant cette coupure. Dans cette oeuvre, l'auteur suit presque entièrement les normes de la morphologie de la prose attique classique. En ce qui concerne les phénomènes de la syntaxe et surtout de la stylistique, la langue de Théophylacte présente plusieurs traits individuels et différents des normes classiques. Son vocabulaire est également conservateur, conforme à la tradition antique, tout au plus ça et là crée-t-il ou emploie-t-il de nouveaux mots ou nouvelles locutions.

⁵⁰ Theophylaktos stílusáról lásd TH. OLAJOS: Quelques remarques sur le style de Théophylacte Simocatta. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/3 (1982) 157—164; G. ZANETTO: Alcuni aspetti dello stile delle Epistole di Teofilatto. *ibidem* 165—174.